

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

FÖLDESSY, Edina

Maghrebi esküvő / Wedding in Maghreb

Eredeti közlés /Original publication:

in: GRANASZTÓI Péter, SZELJÁK György, TASNÁDI Zsuzsanna szerk.:
A megfoghatatlan idő – tanulmányok, 2000, Budapest, Néprajzi Múzeum,
259-282. old.

Eredeti Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.001.226

Dátum/Date: 2015. augusztus / August 31.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

FÖLDESSY, Edina: Maghrebi esküvő / Wedding in Maghreb, *AHU MATT*,
2015, **pp. 1–35. old.**, No. 000.001.226, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Közkönyvtárakban / In public libraries

Megjegyzés / Note:

ellenőrzött és szerkesztett szöveg / controlled and edited text

Kulcsszavak/Key words

Magyar Afrika-kutatás, dél-tunéziai esküvő leírása terepmunka alapján, esküvő az emberi élet időskáláján, előkészületek és rítus, a vőlegény és a menyasszony útja (3 napon át), megérkezés a vőlegény házába (4. nap), a

státusváltás fokozatai, közösségi jövő idő, jövőbeli emberi kapcsolatok, emléktárgyak, férfivé válás két fokozatának összekapcsolódása

African studies in Hungary, description of a Southern Tunisian wedding based of fieldwork, wedding on the time scale of human life, preparations and rituals, the groom and the bride's way (for 3 days), arrival to the groom's house (day 4), the degree changes of status, collective future tense, future human relations, souvenirs, interconnection of the two stages of becoming a man

 AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
 writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikánisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

MAGHREBI ESKÜVŐ

Földessy Edina

Arnold van Gennep elmélete óta szinte etnográfiai közhely, hogy az emberi élet állomásait, az egyén egyik státusból vagy csoportból egy másikba való átlépését egy hármass szerkezetű rítussor kíséri (az átmenet rítusa). Az átmenet rítusainak sorában az esküvő kiemelkedő helyet foglal el mindaz egyén, mind a közösség szempontjából. A jelen tanulmány egy maghrebi esküvői rítus elemzésén keresztül arra tesz kísérletet, hogy egy adott közösség időfelfogási elemeit, szempontjait és azok megjelenítési módjait felvázolja. Az adott közösség a Dél-Tunéziában található Dzszerba-sziget déli részén fekvő Guellala nevű falu közössége.¹

A rítus ideje

Mint minden társadalomban, a rítusok idejének megválasztását több tényező (vallási, társadalmi, kulturális) befolyásolja, és ezek a tényezők szabályozhatnak pozitív (mikor kell, lehet a rítust elvégezni) vagy negatív módon (mikor nem szabad, nem ajánlott). Többféle időszemléleti koordináta mentén, illetve azok metszéspontjában alakul tehát ki a rítus ideje. Ez a metszéspont lehet állandó, ciklikusan visszatérő vagy változó az alkalmazott időkoordináták egymáshoz való hierarchikus viszonyának függvényében.

Guellala multikulturális és többnyelvű faluközössége (berber, arab, afrikai rabszolgák leszármazottai) az iszlám vallást követi.² A muzul-

¹ Guellalában 1997-ben kezdtem el kutatást, és az ott élő berberesküvői rítusát 1998 óta tanulmányozom. évente egy-két hónapot töltve a szigeten. A faluban és a sziget más településein az arabok rítusait összehasonlítóképpen szintén vizsgálom. A kutatás végső eredményeit doktori tézisben kívánom összefoglalni.

² A pontosság kedvéért megemlíthető, hogy a faluközösség az iszlám két ágához is tartozik: a berberesküvői a háridzsita ág ibadita alágához, az arabok a szunnita ág malekita iskolájához. A két vallási közösség időszemléletének

mán időszámítás a hold állásának megfigyelésén alapszik: a holdhónap az újholddal, egy nap pedig a hold megjelenésével kezdődik. A kereszténytől eltérő időszámítás (*hidzsra*) kezdete i. sz. 622-ben annak a holdhónapnak az első napjára esik, amelyben a vallásalapító Mohamed Mekkából Medinába kivándorolt (Gardet 1975). A holdév tizenkét hónapból áll, és az egyes hónapok huszonkilenc vagy harmincnaposak. A nap járásán alapuló időszámítási rendszerekhez képest a muzulmán hónapok mozognak, és minden évben tizenegy nappal korábban kezdődnek. A muzulmán vallási ünnepek dátuma is e szerint változik évről évre. Van olyan hónap, a Ramadán böjthónap, amelynek szent mivolta kizárja az esküvőtartást. A mekkai zarándoklat (*haddzs*) hónapjában csak akkor nincs esküvői ünneplés – legalábbis Guellalában –, ha egy családtag éppen ennek a vallási kötelezettségének tesz eleget. Egyes közösségekben a muzulmán év első hónapjában (moharram) sem ildomos esküvőt tartani (Westermarck 1972).

Az évszakok a környezeti viszonyokkal együtt – a vallási események évről évre mozgó időpontjához képest – állandó keretet nyújtanak az idő érzékelésére. Az iszlám közösségekben a lunárisal párhuzamosan működik egy, az évszakokhoz jobban igazítható nap szerinti időszámítás is. A lakóterület domborzata, klímája, víznyerési lehetőségei meghatározzák a területen folytatható gazdálkodást. Dzszerba szigete sík terület, ahol a termőföld szegény, nincs természetes vízforrás, és a csapadék évi mennyisége igen alacsony (200 mm). Évezredek óta a gazdaság alapját az adott viszonyokhoz legjobban alkalmazható faültvények biztosítják, melyek közül a legfontosabb az olajfa. A datolyapálma ugyan nagyságrendben megelőzi az olajfák számát, de gazdasági csereértéke csekélyebb, mivel a szigeten elterjedt fajta emberi fogyasztásra csak kevéssé alkalmas, ezért főleg takarmányként használatos. A faültvények termésének szüretelése az októberi–novemberi első esőktől december elejéig tart (Tlatli 1942). Az olajpréselés a decemberi és januári időszakra esik. Ezek az őszi és kora téli hónapok tehát a mezőgazdasági munkákkal telnek, de az ekkorra koncentrálódó eső, a hideg és a korai sötétedés miatt amúgy sem kedvezőek szabad térben tartandó ünneplésre.

Létezik az évnek egy olyan hétnapos periódusa, amikor nem ajánlatos esküvőt tartani. Ez az időszak a tél és a tavasz fordulójára, a Juli-

kifejezésében mutatkozik némi különbség, de a jelen cikkben, mely elsősorban a berberekről szól, erre külön nem térek ki.

án-naptár szerinti február és március hónapok határára esik. Rendkívül szeszélyes időjárásáról ismert: az összes évszak jellegzetességei megfigyelhetők e pár nap alatt. A falubeliek képzeletében apró szellemlények³ jelennek meg a föld felszínén, akik e hét nap alatt élük le életüket, és tartják esküvői és körülmetélési rítusaikat. Mintha megfordulna a világ: az emberek átadják az életterüket az apró szellemlényeknek, s mindenféle ünneplést beszüntetnek. Régebben a munkától is tartózkodtak, naplemente után bezárkóztak házaikba, és különféle mágikus védekező eljárásokat alkalmaztak az apró lényekkel való érintkezés káros hatásának kivédésére. Általános hiedelem ma is, hogy ha az emberek esküvőt tartanak e napokon, akkor a frigy baljós véget ér.

A helyi gazdasági források és munkalehetőségek szűkössége miatt nagyfokú – országon belüli, de főleg franciaországi – emigráció jellemző Dzserbára, amely még ma is döntően a férfilakosságot érinti. Az esküvők idejének megválasztásában így a férfiak (vőlegény, családfő) munkabeosztása is fontos tényezővé vált: az egyik lehetőség a hosszabb nyári szabadságra való hazatérés, a másik egy-egy vallási ünnep (Ramadán hónap, áldozati ünnep) alkalmából kivett szabadság, amely ünnep után egy füst alatt a családban esedékes esküvőt is meg lehet tartani. Az egyre nagyobb mértékű családos emigráció következtében a franciaországi iskolai szünetek is befolyásolhatják az esküvő idejét. Az évet tekintve Dzserba szigetén nyáron, főleg július és augusztus hónapokban tartják az esküvőket, amikor szünetelnek a mezőgazdasági munkák, és a közösségi létszám – a szigeten és az országon túl dolgozók, élők hazatérésével – a maximumot éri el.

Az évre alkalmazott pozitív és negatív időkoordinátákon kívül az idő kisebb szeleteihez, a hét napjaihoz kapcsolódó társadalmi, vallási megítélések, illetve mágikus képzetek is behatárolják az esküvői rítus időben történő elhelyezését. Heti pihenőnapként az iszlám vallás a pénteket jelöli ki, amely napon a hívőknek közös imára kell összegyűlniük a mecsetekben. Egyes iszlám országok azonban, köztük Tunézia, a modernitás nevében a keresztény nyugati világban elterjedt pihenőnapot vezették be, a szabad vagy félig szabad szombattal együtt. Habár az állami szférában ez kötelező, a privát szférában ki-ki maga döntheti el, vajon az állam vagy a vallás által meghatározott pi-

³ A guellalaiak szerint a szellemek ember formájúak, ruházatuk és rítusaik megfelelnek a falubeli hagyományoknak. A felnőttek magassága 20, a gyermekeké 10 cm.

henőnapot veszi ki. A vallási pihenőnap nem csupán az emberek társadalmában játszik szerepet, hanem a dzsinnekében is. A dzsinnek olyan természetfeletti lények, akik a három világvallás bármelyikéhez tartozhatnak, és annak heti beosztása szerint tevékenykednek. Guellalában mesélik azt a történetet, hogy egy szomszéd falubeli férfi a franciák elleni harcban számos partizánakciót hajtott végre dzsinnjeinek segítségével. Egyik rokona azonban pénzért elárulta, még azt is felfedve az ellenségnek, mikor lehetővé ártalmatlanná tenni: pénteken, amikor muzulmán dzsinnjei szabadnaposak.⁴ A történet szerint a franciák ezután már könnyűszerrel végeztek a férfival.

Az iszlám vallásban áldott napként meghatározott péntek olyan viszonyítási pont, amelyhez az esküvői rítus napjainak heti elrendezése igazodik: az esküvő csúcspontja – a menyasszony átszállítása a férj házába és a nászéjszaka – hagyományosan erre a napra kell, hogy essen. Ne feledjük, hogy a muzulmán időszámítás szerint a pénteki nap csütörtök estével kezdődik. Egyes közösségekben, ahol nagymértékű a lakóhelyen kívüli munkavállalás szombat–vasárnapra is tolódhat az esküvőtartás. Guellalában mindkét gyakorlat megfigyelhető.

Míg a pénteki nap megítélése és az esküvői rítusba való beillesztése egységesnek mondható a muzulmán világban,⁵ addig a hét egyéb napjaihoz különféle mágikus képzetek kapcsolódhatnak, amelyek közösségenként változnak: Guellalában például vasárnap, kedden, szerdán és szombaton – bizonyos megoszlásban – olyan tilalmak vannak vagy voltak érvényben, mint a körülmetélés, nőknek betegek vagy újszülöttek látogatása, gabonaörlés, mosdás és fésülködés, fülkifűrés, egyes munkák elvégzése (például a fazekas kemence begyújtása vagy az agyagkitermelés). A felsorolt napok közül a Korán szerint egyedül a szerda szerencsétlen nap.

A napokhoz fűződő képzetek által ez az időegység fordulópontként egy nagyobb időtartamra (év, életöltő) nyit távlatot. A népi időjósásban amilyen napra esett az év kezdete, ahhoz a naphoz kapcsolt jellegzetességek jegyében kellett elteljen az egész év. Az esküvő esetében – természetesen sok más tényező mellett – a nap kiválasztása hasonlóképp meghatározta a házasságot, egészen az emberi idő végezetéig. Megjegyzendő, hogy a szekularizáció mértékétől függően a napokhoz

⁴ Egy másik verzió szerint szombaton, mert dzsinnjei zsidó vallásúak voltak.

⁵ Elvértve akad olyan közösség, ahol a péntek szent mivolta éppen hogy gátolja egyes esküvői rítusok – történetesen a menyasszony szállítása – elvégzését (Westermarck 1972, 87. old.).

fűződő időszemlélet manapság veszíteni látszik fontosságából, s egyes közösségekben már egyáltalán nem játszik szerepet.

Régen, a villany bevezetése előtt, teliholdkor tartották a rítusokat, hogy minél tovább tartson az ünneplés, és az éjjeli fényben a tolvajoktól jobban védve legyenek (Westermarck 1972, 88. old.).

Az esküvő idejének megválasztásakor egy olyan tényezőt is figyelembe vesznek, amelyről nyíltan nem esik szó: nem szerencsés, ha a menyasszony havi vérzése éppen a rítussorozatra esik. Ha mégis, a menyasszony jobb combjára kötött piros fonal jelzi a vőlegénynek a közeledési tilalmat – legalábbis ezt a szokást említik régebbről.

Az esküvő időtartamáról a guellalaiak azt mesélik, hogy régen a rítussorozat hét napig tartott, és ezt az időt a „Paradicsom hét napjának” nevezték. Manapság azonban négy napra csökkent, jóllehet egyes családoknál még ennél is kevesebb ideig tartják. 1998-ban tanúja voltam egy időtartam-csökkentő újításnak, amikor egy családnál a harmadik és a negyedik nap cselekvéssorozatait összevonták: a férj házában egyazon napon tartották a meghívottak étellel való megvendéglését és a menyasszony bemutatását, amelyet a nászéjszaka követett. Az étkezés alatt, egy átlagos nyári napon, amikor a rekkenő hőségben áll a levegő, hirtelen óriási szél kerekedett, teleszórva homokkal az étellel megrakott tányérokat, és arra kényszerítve a ház körül levőket, hogy futva a védettebb belső udvarba meneküljenek. A szokatlan jelenségre a női vendégsereg magyarázata percekkel belül megszületett: azért támadt fel a szél, mert a vendéglátók nem tartották be a hagyományt.

Az esküvő időkeretei mind a kezdő-, mind a végpontnál a korábbihoz képest fellazultak, vagyis összeszűkültek. Az emlékezetben még él, hogy régen a nászéjszakától számított hetedik napon tért vissza a menyasszony az apai házba, és egy hónap elteltével készített először ételt új otthonában. Ma mindkét esemény általában egy héten belül lezajlik.

Az esküvői rítusok délután, a harmadik ima után kezdődnek. A muzulmánok napi ötszöri kötelező imájának időpontja a nap különböző állásához igazodik, és a harmadik imát követően – nyáron 16 óra után – a tikkasztó hőség már kezd alábbhagyni. A fennmaradó két ima alkalom lehet arra, legalábbis a guellalai nőknek, hogy otthonukba visszatérve egyúttal ruhát váltsanak, s új öltözetben jelenjenek meg ismét a menyasszony vagy a vőlegény házában folyó ünneplés folytatására, amely késő éjjelig, de akár napfelkeltségig is eltarthat.

Az esküvő az emberi élet időskáláján

A házasodásra való érettség idejét a két nem esetében különbözőképpen ítélik meg. A lányok férjhezmenetelére az ideális kor a tizenhat és húsz év közötti időszak. A huszonöt év feletti lányok már a „másodosztály”,⁶ az „idős lány” kategóriába esnek, és elkelésükre nem sok remény van. A fiúk általában tizennyolc év felett nősülnek. A házasodásukat nem csak a társadalmilag meghatározott korérettség, hanem anyagi helyzetük is befolyásolja: a menyasszonypénz kifizetése és az esküvői kiadások igen súlyos terheket rónak a családra, s ha az nem vagyonos, a házasodni vágyó fiatalnak évekig kell dolgoznia és gyűjtögetnie az esküvőre. Bizonyos esetekben közösségi összefogás szükséges az anyagi feltételek megteremtéséhez.⁷

Régebben a házasodás kora jóval korábbra tevődött. A nemi érettség és a házasodás akkori, társadalmilag meghatározott ideje között húzódó feszültséget manapság a humor oldja fel: kacagással kísért történetek szólnak az esküvő másnapján édesanyjához hazaszökő s kistestvéreivel játszani kívánó tizenéves lányról vagy az ugyancsak tizenéves kora elején levő, még ágyba pisilős férjről. A házasodási kor kitolódását befolyásolja az 1964-ben törvényben meghatározott alsó korhatár (lányoknak a 17., fiúknak a 20. év betöltése), és a kötelező iskolalátogatás. A lányok esetében az is szerepet játszik, hogy közülük egyre többen szeretnék letenni az érettségit vagy egyetemi tanulmányokat folytatni. Hozzá kell tenni – s itt némiképp a közösségi és az állami megítélés ütközik egymással –, hogy Guellalában ma sem ritka, hogy lányok tizenhat éves korban mennek férjhez. Ehhez azonban külön engedély beszerzése szükséges.

⁶ A férfiak szótárából kölcsönzött kifejezés.

⁷ A menyasszonypénzt a férj családja fizeti a menyasszony apjának, aki ebből az összegből vásárolja meg a hozomány egy részét (menyasszonyi ruhatár, ékszerek, lakásberendezési tárgyak). Guellalában a faluközösség nem hivatalos vezetése határozza meg az összeget, periódusonként emelve azt, a vásárlandó árucikkek árához igazítva. 1993-ban a menyasszonypénzt 1200 dinárban (kb. 1200 USD) maximalizálták, a házassági szerződésben azonban szimbolikus összegként egy dinár szerepel.

Esküvői előkészületek

Az esküvőre való készülés egyes fázisai egy hosszabb folyamaton belül helyezkednek el kötetlen módon. Más fázisok az esküvő idejének kitűzéséhez viszonyítva visszafelé számlálódnak, és időben kötöttek. Az esküvőre mint jövőbeli, „egyszer eljön, aminek el kell jönnie” eseményre készülnek azzal, hogy a leány stafirungját készítgetik (szőnyeget szőnek, matrac- és párnahuzatokat hímeznek), vagy az esküvői kellékeket (például fűszereket vagy illatosító szereket) szerzik be akkor, amikor ezekhez olcsó áron lehet hozzájutni.

A készülődés üteme természetesen felgyorsul, amikor az esküvőre konkrét kilátás van. Habár eljegyzésekre az éven belül bármikor sor kerülhet, az esküvői nyári periódus után sűrűsödik a számuk, jelezve ezzel azt is, hogy az esküvők további esküvők megkötését mozdítják elő. A vendégeskedés ugyanis alkalom lehet arra, hogy fiús anyák „kinézzék” leendő menyüket. A pár éve bevezetett augusztusi egyhetes fazekas-fesztivál, amelyet a fiatalok nagy számban szinte mindennap látogatnak, és amely az egyetlen olyan fórum, ahol a lányok és a fiúk szabadon találkozhatnak egymással, ugyancsak serkentőleg hat a nyár végi, őszi eljegyzések számára. Ezt követően a két család döntése, hogy mikor tartják az esküvőt, ami az eljegyzéstől számítva pár hétre, de több évre is megtörténhet. A bevett gyakorlat azonban az eljövendő nyárra való időzítés.

A következő lépcsőfok a házasság hivatalos részének a lebonyolítása. A házassági szerződést, amely magában foglalja a menyasszony-pénz kifizetését, a közösségi egybekeléstől visszszámítva egy éven belül bármikor megköthetik, de legkésőbb az esküvő első napján kerül rá sor.

Az esküvőre való felkészüléshez tartozik a közösség által elfogadott női szépségideál egyes jegyeinek kialakítása. Minél világosabb a bőr árnyalata, annál szebbnek és becsesebbnek találják az egész maghrebi térségben. A sötétebb árnyalatot negatívan ítélik meg, ami elvezet a fekete-afrikai eredetű lakosságtól való teljes elhatárolódásig – legalábbis ami a házassági cserét illeti. Főleg a dzserbai arab eredetű közösségre jellemző, hogy a bőr kiféherítése érdekében az esküvő előtt hónapokig vagy hetekig a házban tartják a menyasszonyt. A naptól való védelmen kívül különböző kezeléseket is alkalmaznak a bőrén (agyagpakolás, tejbevonat). A másik szépségjegy a kipárnázottság, amit a hizláló ételkúrán kívül a leány mozgásának korlátozásával ér-

nek el (Gana 1987). Guellalában a fehér szín megítélése hasonló, ám – főleg a tizenéves lányok körében – a nyugati divat szerinti öltözködés és valószínűleg a szappanoperák által közvetített szépségkritériumok miatt a jó húspan levés egyre inkább kritika tárgya. Tegyük hozzá, hogy a férfiak – úgy tűnik – kitartanak a hagyományos értékrend mellett.

A férfi domináns szerepet tölt be a párválasztásban, és még valamely testi hibája sem zárja ki őt a házasság lehetőségéből – a lányok esetében ugyanez komoly problémát okoz. A társadalom olyannak fogadja el a férfit, amilyen, testének – a menyasszonyhoz hasonló – átalakítása, szépítése nem tartozik az esküvői előkészületek közé. Egyes maghrebi közösségeknél, mint például az algériai mozabitáknál, a vőlegénynek azonban az esküvőre szakállat kell növesztenie. Vallási ok húzódik meg e mögött, mivel Mohamed is szakállat viselt, és a muzulmán férfiről kialakított kép ehhez igazodik.

Guellalában közvetlenül az esküvő előtti napokban, a test ünnepre való felkészítésekor mindkét nem esetében a szőrzet kezelésére helyezik a hangsúlyt. A férfit megborotválják, a menyasszony pedig fürdőt vesz otthon vagy a gőzfürdőben, amelynek alkalmával teljes epilálás esik keresztül. Ellentétben a vőlegénnyel, a menyasszonynál ez a mozzanat a státus megváltozása, a lányból asszonnyá válás egyik jele. Itt jegyzem meg, hogy a házassággal járó státusváltás külső kifejeződése csak a nőnél érvényesül: megváltozik a viselete, hennázhatja, festheti magát, és ékszereket hordhat, viszont korlátozódik a mozgásteret, és a leányokétól eltérő viselkedési szabályokat kell követnie.

Az esküvői teret úgy készítik fel, hogy kitakarítják a házat és környékét, a falakat, valamint a nyílászárókat lefestik, és a nagyszámú vendég fogadásához és ellátásához szükséges kellékeket beszerzik. A kisközösségi szolidaritás fokától függ, hogy ez utóbbiak esetében milyen mértékben kell támaszkodnia egy családnak a rokonságára, illetve társadalmi hálózatára, vagy használhatja az erre a célra létrehozott közösségi tulajdont.

Az asszonyok közös munkára gyűlnek össze mindkét házasulandónál körülbelül egy héttel az esküvő előtt. A nagy mennyiségű ünnepi zummitához⁸ szükséges magvakat tisztítják és pörkölik. Csütörtök este

⁸ Kesernyészós ízű hagyományos étel, mely pörkölt gabona magvakból készül, különböző egyéb magvak és szárított narancshéj hozzáadásával. A pörkölés után a keveréket megőrlik. Olívaolajjal és vízzel keverve italként, csak

gyülekeznek, és egész éjszaka táncolnak, mulatnak. A munkát a kora hajnali órákban kezdik, és napfelkeltéig befejezik.

Az esküvői rítus menete

Az esküvő a szereplők és a terek átváltoztatásával kezdődik. A férj és a feleség házáat jelentő esküvői tér női térré változik azáltal, hogy a férfi családtagok elhagyják a házat, és a szomszédságban vagy a rokonoknál alszanak. Helyesebben szólva a női társadalom terévé változik a ház, hiszen a mindennapi használatban is a női privát szférát jelenti.

A ház belső udvarán vagy ha az nem elég nagy, akkor közvetlenül a ház előtt tartózkodnak a női vendégek, míg a férfi vendégek a külső udvaron vagy akár egy másik házban kapnak helyet. Az iszlám hagyományokat erősen követő közösségekben a két tér élesen elkülönül egymástól, ami a két nem láthatási tilalmának a következménye.⁹ Guellalában már a régmúlté a férfiak és a nők ilyen jellegű szeparációja. Igaz, az esküvőn külön tereket foglalnak el, de láthatják egymást, és kommunikálhatnak egymással.¹⁰

A két ház tehát fokozottabban a nők birodalmává válik: először a nőrokonok és szomszédok gyűlnek össze közös hennázásra, majd a napok előrehaladtával az egyre nagyobb számú női vendégseregterévé válik. A két megváltozott teret különféleképpen használják a házasulandók.

Az átmeneti rítusban külön-külön fázisokon megy át a vőlegény és a menyasszony. Az esküvői rítussorozat gazdagsága és komplexitása miatt a leírásnál többnyire csak azokra az eseményekre szorítkozom, amelyeknek strukturális jelentősége van az átmenetek sorában.

olajjal pedig étkezések közti szilárd ételként fogyasztják. Az esküvői zumbitából kihagyják a kesernyés ízt adó komponenst.

⁹ A láthatási tilalom a nőkre vonatkozik: a férfiak nem láthatják olyan nő arcát, akivel a házasodásuk a Koránban előírtak szerint lehetséges.

¹⁰ Amire viszont idegen férfiak jelenlétében a guellalai nők a mai napig vigyáznak, hogy nem hagyják szabadon hajukat, hanem kendővel bekötik. Az idősebbek közül egyesek a férfiakkal való beszélgetéskor szájukat is eltakarják.

A vőlegény útja

A vőlegény oldaláról a liminalitás állapotába való átmenet egyik lépése egy időszakos horizontális átmenet, vagyis az apai háztól való eltávolodás. A vőlegény általában egy lakatlan és nemritkán minden komforttól mentes épületbe (romos ház, garázs, üzlet tornáca) költözik, es ott tartózkodik barátai társaságában. Ettől a pillanattól kezdve külön főznek a számára, hiszen a vendégeknek a házon kívül, nyílt tűzön készített ételbe valaki könnyűszerrel belecsempészhet olyan szert, mely a férfiúi képességét korlátozza. Az esküvői terminológiában szultánnak nevezett vőlegény az eltávolodás ideje alatt már csak rítusok végzésére és rituális funkciókat betöltő szereplők kíséretében tér vissza a házba. Apja házában teljesen kiürítik azt az épületrészt,¹¹ amelyet az ifjú pár leendő otthonaként jelöltek ki: ez a tér is egy fel-függesztett állapotba kerül, és átváltoztatása rituális módon történik.

Az esküvő első napja

Az átváltoztatás első eleme délután érkezik egy művirágkosár formájában, amelyhez fehér vászonba csomagolt és piros fonallal összekötött négy tojás van erősítve. A küldemény elnevezése a „jólét kezdete” (*szabak razku*¹²). Fogadásának körülménye még többször megismétlődik az esküvő alatt: az ajándékot hozó – ebben az esetben általában kamaszfiú – nem szólalhat meg mindaddig, amíg itallal nem kínálják.¹³ Ezután felerősíti a *szabak razkut* a fogadóhelyiség hálószoza felőli sarkába. A vőlegény nincs jelen, édesanyja fogadja az ajándékhozót, mint ahogyan a menyasszony házában is a menyasszony édesanyja készíti és indítja útnak a virágkosarat.

¹¹ A tipikus dzserbai ház egy udvar köré épített, három vagy négy elemi családnak helyt adó zárt épületegyüttes. Az egyes családok élettere egy hosszanti nappali részt, földszinti és emeleti hálószozákat és mosakodó helyiséget foglal magában.

¹² A dél-tunéziai arab nyelvjárásra a kiejtés szerinti magyar átírást alkalmazom.

¹³ A szótlanság a mágikus hatékonyság megőrzésének módja. Bizonyos esetekben a hangkiadás ugyanis a varázslat szertefoszlását idézi elő. Ha valaki például kincset talál és felkiált, a kincs abban a pillanatban eltűnik.

Este egy olyan rítussorozat zajlik, amely a következő napon elvégzendő cselekvéssor főpróbájának tekinthető. A kiürített lakrészben az ajtóval szembeni fal elé leterítenek egy gyékényszőnyeget, erre lép majd rá a vőlegény. A helyiségben még a mellé megválasztott rituális segítő (*vezír*)¹⁴ és fiatalabb barátai tartózkodnak. A *vezír* ráadja a hétköznapi ruháját viselő vőlegényre az esküvői öltözetet, egy fehér gyapjúleplet és az esküvői amuletteket. Ezután a vőlegény mellett rituális szolgálatot tevő férjes asszony (*khaddima*) behennázza a vőlegény kisujjának hegyét, majd rögtön letörli azt. Egy női ing ujjába hennalevéllal és négy nyers tojással egy aranygyűrűt és fél pár női papucsot, karkötőt, bokaperecet küldenek a menyasszonynak. A csomagot egy hajadon vagy nőtlen fiú viszi. Az ajándékküldés neve „kis henna”. A vőlegény ezután leveszi magáról a fehér leplet, és az éjszakai a házon kívül mulatással (zene, éneklés, tánc, néha alkoholfogyasztás) tölti a barátai társaságában. A „kis henna” visszaérkezését már nem kíséri különösebb rítus.

Az esküvő második napja

Naplementekor a fiatal lányok és gyerekek dobolás és éneklés kíséretében körbelátogatják a kerület¹⁵ szent helyeit (mecsetek, dzsinnek lakhelyei, szent emberek sírjai), ahol gyertyát vagy olajmécsest gyűjtanak, és ételadományt (gabonaőrlemény) helyeznek el.

Este a vőlegény kíséretével (*vezír*, férfirokonság, barátok) visszatér a házba, a *vezír* jelenlétében lezuhanyozik, és elvégzi az ima előtt szokásos speciális mosakodást. A liminalitásba vezető rituális átmenetek sorában így módon a vőlegény szent állapotba jut. Itt kell emlékeztetni arra, hogy a kisfiúnak a körülmetélésre és a halottnak a temetésre való felkészítése szintén a rituális mosakodással (mosdatással) történik.

A vőlegény fehér ruhát ölt, és a *vezír* feladja rá a fehér leplet. Ez az öltözködés az előző napihoz képest már „élesben” játszódik: a vőlegény magán tartja az öltözetet egészen a nászéjszakáig. A lepel elnevezése arabul harám, ami a vallási tilalmat és a szentet egyaránt jelenti. A szent állapot megélését igazolja – ahogyan egy férfi mesélte, ma-

¹⁴ A *vezír* funkcióját egy nő embernek kell betöltenie, akit általában az unokatestvérek, ritkábban a barátok közül választanak.

¹⁵ Patrilineáris leszármazási csoport lakhelye, mely a csoport családnevét viseli.

ga is csodálkozva a dolgon –, hogy a *harám* felvételekor minden szexuális vágy megszűnik.

A mosakodó helyiségből kijöve a vőlegényt barátai és fiatal férfirokonai szerencsekívánsággal köszöntik. Ezután – ritualizált formában – négy nőtlen fiatal választanak ki, akik a vőlegény mellett maradnak az esküvő végéig. Az esküvői terminológiában *arraszáknak* nevezik őket, mely a házasodni igéből képzett szó. A kiválasztásuknál elmondott versikében a jövőbeli nősülésükre utaló kívánság hangzik el, ami szintén aláhúzza, hogy a vőlegény egy fontos állomást lépett át a státusváltás folyamatában. Ez a fokozati státusváltás a vele érintkezésben levőkre is hasonló hatást kell, hogy gyakoroljon a szimpátián alapuló mágia jegyében. Az előző napihoz képest a szerepkörük szerint homogén, a fiatalabb generációhoz tartozó férficsoport ezáltal strukturálódik.

A nap további, a vőlegényt érintő eseményei, hogy anyja és nőrokonai köszöntik, és pénzt adnak neki, *khaddimája* pedig behennázza jobb kezének ujjperceit. Ezt a hennát sem törlik már le, mint az előző napon, hanem a vőlegény kezét piros szövetzacskóba kötik, ami reggelig rajta marad. Az éjszakát a vőlegény ideiglenes lakhelyén az *arraszákkal* tölti.

Az esküvő harmadik napja

A vőlegény rituális programja délután vagy estefelé kezdődik, amikor a „nagy henna” ajándékot¹⁶ küldi el a menyasszonynak. Az útra indítás úgy történik, hogy anyjának egy piros lepelruhája alatt, két-két *arraszával* az oldalán beáll abba a pozícióba – a bejáratnál szemben a gyékényszőnyegre –, amelyben a rítusokat szokásosan végzi. A *vezír* és a család, illetve a kerület idősebb férfiai vannak még jelen. A vőlegény elé helyezik az ajándékokkal megtömött egy-két bőröndöt, és az ingből képzett csomagot, melynek ujjába hennalevelet és tojástartót tesznek – ezt pontosan ugyanolyan ritualizált formában csomagolják, mint a „kis hennánál”. Útra indításul a Korán első szúráját (*Fátíha*) recitálják. Hasonló módon fogadják a menyasszony válaszájándékát is.

A vőlegény feladata, hogy a menyasszonyért küldessen. A hagyományok tiszteletétől és a pénztárcájától függően tevét vagy gépkocsit

¹⁶ A küldemény tartalma meghatározott számú és fajtájú ruha és ékszer.

küld.¹⁷ A tevén levő kalitkaszzerű vasrácsos építményt, amelybe majd a menyasszony ül egy leánytársával, leplekkel befedik, piros és fehér anyagszalaggal díszítik. A teve vagy gépkocsi elindításának rítusa, hogy a mögötte felsorakozó férfiak és a vőlegény az arraszákkal a piros lepel alatt elmondanak egy Fátihát. A vőlegény apja egy fonott tálból főtt lóbabot és egy kemény tojást dob a teve felé, amit a gyerekek a földről felkapkodnak. Ebben a pillanatban állítja fel a tevét a vezetője, és indul a menyasszonyért. Mielőtt a menyasszony megérkezne a vőlegény házába, és az eddigi két esküvői tér egygyé válik, nézzük meg, milyen folyamatok jellemzik a státusváltást a menyasszony esetében.

A menyasszony útja Az esküvő első napja

A menyasszony a vőlegénytől eltérően mindvégig apja házában marad, és a szokásos, változatlanul hagyott tereket használja. A rítusokon át őt is a *khaddímája* vezeti, aki a közeli rokonsághoz tartozó férjes asszony. *Vezírre* nincs szükség, hiszen a menyasszony csak a női térben mozog, és az arraszáknak megfelelő funkció is hiányzik a női oldalon. (A leányok férjhezmenetelét a közösség nem vetíti elő olyan rituális módon, mint a fiúkét.) Amikor valamely rítusnál férfisegítőre van szükség, az éppen ott levők közül jelölnek ki valakit. Hagyományosan szerepet tölt be azonban a menyasszony mellett egy fekete asszony (*susána*¹⁸), aki a menyasszony testével foglalkozik (hennázás, tetoválás), és különböző rítusokat végez. A *susána* funkcióját manapság egyre inkább a *khaddíma* vagy részben más asszonyok veszik át. Jelenléte azonban azért kedvelt, mert sötét színe által hatékonyabb védelmet tulajdonítanak neki a menyasszonyt célzó rontó mágikus tevékenységekkel szemben.

Az esküvői rítusban a menyasszony első fellépésére a vőlegény „kis henna” ajándékának megérkezése előtt kerül sor. *Khaddímája* jelenlétében megmosakszik, és elvégzi az ima előtti rituális mosakodást.

¹⁷ Guellalában három–négy arra idomított teve teljesít esküvői szolgálatot. A teve bérlése borsos, míg a gépkocsis szállítás nem kerül pénzbe; ha a családnak nincs is autója, rokonnál vagy barátnál mindig akad.

¹⁸ A *susán* szó fekete embert jelent (*susána* a nőnem), és Guellalában az afrikai eredetű családok egy részének ez a vezetékneve.

Fehér ruhát ölt, arra pedig egy fekete gyapjúleplet vesz föl. Hosszú haját kétfelé választják, és fehér vászonba csavarják, amelyet piros fonallal tekernek körül. Nyakába és a hajába felkerülnek az esküvői amulettek. Arcát egy fehér vászondarabbal letakarják, éppen csak a szemeknek vágnak rajta ki két kis lyukat. Egy gyékényszőnyegen ülve várja a vőlegénytől érkező „kis henna” ajándékcsomagot, melynek fogadása hasonló a *szabak razkué*hoz: a szállítója nem beszélhet mindaddig, amíg itallal nem kínálják. A menyasszony felpróbálja a fél pár ajándékokat, majd – a kísérőtárgyakat (hennalevél, tojás) kicserélve – visszaküldi azokat a vőlegénynek. A közeli nőrokonok, barátnők és a szűk család férfitagjai (kivéve az apát) nyújtják át ezután ajándékaikat. A *khaddíma* pedig fölteszi az első hennát a menyasszony kezére és lábára.

A menyasszony liminalitásba való átlépése időben megelőzi a vőlegényét: a próbaajándék elfogadása, vagyis az, hogy a papucs, karkötő és lábperc mérete megfelelőnek találtatik – a próba valójában imitálás, hiszen a menyasszony méreteit a vőlegény családja már jó előre megtudakolta, talán egyfajta pozitív válaszként értelmezhető a vőlegény által feltett szimbolikus kérdésre. S a vőlegény csak a megerősített „igen” után kezdheti el az igazi átváltozási folyamatot. Sőt, talán ez egyfajta megjelenítése a párválasztás módjának, amelyben az első lépést a férfi teszi meg, de a válasz a nő kezében van.

A liminalitás állapotában a menyasszony különleges védelmet igényel, arcának letakarása is ezt célozza. Kettős védelemről van azonban itt szó: egyrészt őt védik a szemmel verés, szépségének „elkívánásával” szemben, másrészt, éppen a liminalitás állapota miatt a menyasszony pillantása is ártalmas lehet másokra (Westermarck 1972). A fehér arckendő éjjel-nappal rajta marad egészen a férj házában történő nyilvános bemutatásáig. Az ártalmas hatásokkal szembeni védelmet szolgálja a fekete lepel is, a fekete színnek tulajdonított mágikus hatékonyság miatt, amit a *susána* kapcsán már említettem.

Az esküvő második napja

Ezen a napon a menyasszony testét készítik elő, aminek nincs különösebb ritualizált formája. Délután és este kezének és lábának második és harmadik hennázására kerül sor. Arcát és karjait több ízben tojás-sárgájával kenik be. Éjjel, nagy női társasággal körülvéve, a vőle-

génynek másnap küldendő ajándékot (illatos füstölőszer) készítenek, és több száz tojást főznek.

Az esküvő harmadik napja

Kora reggel a menyasszonnyal egy olyan rítussorozatot végeztetnek, amelynek bizonyos elemei az apai háztól való eltávolodást és a státusváltást fejezik ki (Stablo 1941). Először a kerület egy olajfáját látogatják meg, termékenységi, a szüzesség elvesztését szimbolizáló és a fiúk házasodását elősegítő gesztusokkal kísérve.

A ház udvarára visszatérve a menyasszonyt egy belül párnákkal kibélelt, három székből összeállított ülésre helyezik. Néhány nő fehér leplet tart a feje fölé, haját kibontják, fejére háromszor kevés olajat öntenek, amelyet a *khaddíma* a szájába felszív és a menyasszonyi olajmécses tartójába köp vissza. Ezután a menyasszonyt a lepelleteljesen letakarják, fejére aranyláncot helyeznek és egy fonott tálat tartanak fölé. A rokonság és a kerület férfiai hátulról libasorban közeledve pénzt tesznek a tálba.

A következő jelenet az interpretációk hiánya miatt nehezen értelmezhető. Férfiruhára utaló maskarában egy fiatal lány vagy egy idősebb asszony lép a színre, akinek elnevezése *arabi* (arab férfi). Karddal vagy kardot szimbolizáló bottal a kezében körbejárja a menyasszonyt, és időnként felé suhint. Egy kör után el akar menni, de a körben állók visszatartják, és csak harmadszorra engedik el. Hátas állattal kapcsolatos jelenet eljátszására utal, hogy a menyasszonyt régen egy nyeregre ültették, később takarókkal letakart három köre, ma pedig ugyanezt a funkciót a székek töltik be. Csak kérdésként vetődhet fel, vajon a Maghreb más vidékein az átszállítás alatt szokásos menyasszonyrablási kísérlet helyi megjelenítéséről lehet-e szó.

A továbbiakban a szexualitással vagy a termékenységgel összefüggő rítus következik. A rítussor zárójeleneteként a *khaddíma* leül a földre, ölébe rejti a menyasszonyt, akit vastag takarókkal, paplanokkal takarnak le. A leány rokonok és a barátnők – ki kézzel, ki papuccsal – megverik a menyasszonyt, ezáltal fejezik ki dühüket és fájdalmukat, hogy elhagyja őket. A *khaddíma* kezével próbálja kivédeni az ütéseket.

A nap további részében, egészen késő délutánig a menyasszonyi szépségjegyeket alakítják ki. Hangsúlyozni kell, hogy ezek a mágikus,

valamint erotikus vonzatú jegyek kizárólag a liminalitásban betöltött státusra jellemzőek: a lányt nem asszonnyá, hanem menyasszonnyá avatják. (A test asszonyi átváltoztatása, a szőrtelenítés még az esküvő előtt és különösebb ceremónia nélkül történik.) A liminalitásban először a menyasszony hennáját feketítik be, ami hosszú, több fázist magában foglaló és az anyagok, valamint felhasználási módjuk alapján kellemesnek éppenséggel nem mondható procedúra. Majd következik a szemöldök kiigazítása és az ugyancsak hosszan tartó hajfonás. Végül pedig helyben készített fekete festékanyaggal az időszakos tetoválás kerül a menyasszony arcára és csuklójára. Mindez egy félreeső helyen zajlik, ahová csak a legközelebbi rokonok vagy barát nők léphetnek be.

Mialatt a nők a menyasszony testét szépítik, a család idősebb generációhoz tartozó férfitagjai a vőlegény „nagy henna” ajándékát fogadják, a *fátihát* recitálva. Hasonlóképp imádkozva indítják útnak a menyasszony válaszajándékát, egy piros és fehér textilszalaggal összekötött, hét gyapjútakarót magában foglaló csomagot, öt-hatszáz főtt tojást három fonott tálban, és a vőlegénynek, valamint családjá nőtagjainak szánt kisebb ajándékokat egy kendőbe kötve.

Általában késő éjjel viszik át a menyasszonyt a vőlegény házába teveháton vagy újabban gépkocsival. A vőlegénytől a szállítóeszközzel együtt érkezik egy férjes asszony, aki a menyasszony ruháját hozza, és a férj kötelező ajándékainak utolsó darabját, egy ágytakarót. Azt mesélik, hogyha ez hiányzik, akkor a menyasszonyt sem adják oda. Az asszonyt ugyanolyan ritualizált formában fogadják, mint a *szabak razku* vagy a „kis henna” szállítóját.

Az esküvői menetet főképp nők és az inkább fiatalabb generációhoz tartozó férfiak alkotják. (A menyasszony apja kézfogással a házban búcsúzik el lányától.¹⁹) A menet az út során háromszor áll meg – a kerület határán, az út közepén, valamint a férj házában –, és a menyasszonynak mindannyiszor vizet kell innia. A felfrissülésen kívül a vízivásnak purifikációs funkciója is lehet, ami különböző maghrebi közösségekben és különböző formában gyakran része a menyasszony két ház közti útjának (lásd Westermarck 1972).

¹⁹ Westermarck marokkói példái azt mutatják, hogy a menyasszony apja hagyományosan nem kíséri el az esküvői menetet, és az anya is csak egyes közösségekben teszi ezt meg (Westermarck 1972, 181–185. old.). Az anya a további esküvői rítusokon részt vesz, de az apa csak az esküvőt követően, már asszonyként látja viszont leányát.

Megérkezés a vőlegény házába

Amikor az esküvői menet megáll a vőlegény házának közvetlen közelében, a piros lepel alatt addig ott várakozó vőlegény a tevéhez szalad, és egy nyers tojást dob a menyasszonyt rejtő kalitkára. A tojástörés kapcsán explicit utalás történik a szüzesség elvesztésére.

A vőlegénynél összegyűlt nagyszámú női vendég a ház előtt várja a menetet, a belső udvart a menyasszony női kíséroinek átengedve. A fehér lepelbe takart menyasszonyt egy férfirokona viszi be a vállán a házba.

A küszöb materiális megtestesítője a kint és bent, a privát és a publikus szféra közötti, az egyik állapotból egy másik állapotba való átlépés fogalmának. A küszöb mint két, nemcsak horizontális, hanem vertikális világ közti elválasztó, önmagában is a liminalitás megjelenítése, éppen ezért a bizonytalanság és az ebből fakadó félelem érzetét kelti. Itt dzsinnek tanyázhatnak, és a küszöbre ülni vagy ott enni veszélyes lehet. Víz sem szabad kiönteni a házból, az esetlegesen lefröcskölt dzsinn büntetését elkerülendő. A küszöbhez kapcsolódó esküvői rítus egyetlen általános eleme a maghrebi közösségekben a menyasszony azon való áttemelése, hogyne érintse a választóvonalat, és át se lépjen rajta, amely által éppenséggel a termékenységet biztosító genitális szerveit tenné ki káros hatásoknak. Guellalában a bevitelhez nem kapcsolódik egyéb rítuselem, de más közösségeknél a küszöbön való keresztülvitel megtisztulási, termékenységi és a lányok férjhezmenetelét elősegítő homeopatikus gesztusok ötvöződésével többjelentésű rítus-együttest alkot.

A rituális hangsúly az új házba való beilleszkedésre helyeződik. A vőlegény apja és anyja különféleképpen fogalmazza meg kapcsolatát az új családtaggal: az apa a termékenységet, a patrilineáris leszármazás továbbvitelét megjelenítő rítust végez, az anya és a *női* családtagok a jövőbeli jó viszonyt ritualizálják. Ezekről a későbbiekben még lesz szó.

Az esküvő negyedik napja a vőlegény házában

Eddig a napok elnevezései a vőlegénynél és a menyasszonynál különbözőek voltak. Egy napra vetítve több variáció létezik, aszerint hogy az elnevezés az adott napon történt események közül éppen melyiket

emeli ki (például henna mintája, felszolgált étel, esküvői menet). A negyedik nap neve egységesen „piros nap”, a vér színe, amely egyértelmű utalás a nászéjszaka eseményére.

A menyasszony egész nap az új otthonául szolgáló házrészben tartózkodik. Ha mégis ki kell mennie, fehér lepelbe bugyolálva és egy nőrokona kíséretében teszi ezt. A vele maradt fiatal lányok reggel elkezdik berendezni és feldíszíteni a lakrészt. Általában késő délutánra fejezik be, és addigra a *khaddíma* is felöltözteti immár piros színdominanciájú díszes ruhába, és felékszerzi a menyasszonyt.

A vőlegény a szokásos módon az arraszákkal és a barátaival tölti napközben az időt. Amikor a házban mindennel elkészülnek, az *arraszák* a piros lepel alatt a házhoz vezetik a vőlegényt. Az anya leplét kicserélik a menyasszony leplére, az arraszákat pedig négy férjes asszony váltja föl. Ezután elvégzik az olajfa-látogatás rítusát, pontosan ugyanúgy, ahogyan a menyasszony tette.

Ez a rítus közvetlen bevezetője a vőlegény és a menyasszony első találkozásának, amelynél a két *khaddíma* segédkezik. A rítussor egy nagy tál étel köré csoportosul, amelynek alkotórészeiből (főtt tojás) megeteti egymást az ifjú pár, és amelyet később a vendégsereggel is megosztanak. Az étel fajtája és a hozzá kapcsolódó gesztusok a bőséges gyermekáldást vetítik elő. A vőlegény még nem láthatja a menyasszonyt, akinek arca mindvégig le van takarva.

A férj rövid tartózkodása után a menyasszonyt a khaddímája kivezeti az udvarra, és számos alkalommal bemutatja a női vendégseregnek. Ez úgy történik, hogy felemeli a menyasszony arcát takaró kendőt, amelyet ekkor pirosra cserélnek, a menyasszony pedig, aki a kendő alatt kezével eltakarja azt, feje mellé kifordítja két tenyerét. Szemét azonban egyszer sem szabad kinyitnia. Aki már megtekintette a menyasszonyt, besiet a házba hogy végigmustrálja az új otthon berendezését, dísz tárgyait, a kitárt ajtajú szekrényben a menyasszony ruháit, kölnijeit és szépítkező szereit a fésülködőasztalon. Eközben az udvaron, egy emelvényre állítva első ízben mutatják be a menyasszonyt a vőlegény apjának, aki pénzt ad neki, és a feje fölé emel egy főtt lóbabbal teli fonott tálat. Majd, mint ahogyan a tevé elindításánál tette, a tál tartalmát – egy főtt tojással együtt – a vendégek felé szórja. A gyerkeket nagy zívajjal, egymást lökdösve próbálják megkaparintani a tojást és felszededegetni a babszemeket. Szintén a menyasszony feje fölé emelve mutatják be ezután ajándékaikat a menyasszony édesanyja és leánytestvérei.

Miután az asszonyok megtekintették az ifjú pár otthonát, a menyasszonyt visszavezetik a házba. Egyedül várja a vőlegény második látogatását, aki ez alkalommal nemcsak láthatja arája arcát, hanem meg is csókolhatja. Az ajtó előtt álló vezír hol kopogással, hol egy nyers tojást tartalmazó visekorsó falhoz csapásával ad jelt a találkozás befejezésére. Az a mód, ahogyan a vőlegény kilép az ajtón, fedetlen fővel vagy a fejére húzott lepelletel, a menyasszony elfogadását vagy visszautasítását jelenti. Habár bizalmas együttlétre nem kerül sor, úgy tekintik, hogy a vőlegény ekkor vált férfivá.

Eddig mindkét család nőtagjai tanúi voltak az eseményeknek. A menyasszony formális elfogadása után szívet tépő jelenetre kerül sor: az édesanya és a közeli rokonság elköszön a menyasszonytól, ami mindkét felet megríkatja. Egy férfirokon erélyes fellépése vet véget a szünni nem akaró búcsúzkodásnak.

A ház kiürül, és sötétedés után pár órával az ifjú férj fedetlen fővel tér vissza az arájával való harmadik találkozásra, a nászéjszakára.

A státusváltás fokozatai

A státusváltási folyamat több síkon halad. Egyrészt az egyénnek a külvilággal való kapcsolatát igyekeznek rituálisan befolyásolni, ami a test átváltoztatását jelenti. A férj esetében ez a háztól mint női társadalmi tértől való térbeli elkülönítést jelenti, valamint a test szakrális állapotba helyezését a rituális mosakodás által. A következő szimbolikus határvonal a test és a külvilág közt a szakrális öltözet. A külvilág hatásait kivédendő amuletteket erősítenek a vőlegény testére (Korán könyvecske, imám általi, személyre szóló írás, tör) és a ruhájára (fekete fonalon ezüsthüvelyű korallgyöngyökkel). További fokozat a fej eltakarása az öltözet egy részével és a fedőlepel alá bújás. A liminalitásba való belépés az arctalanság kialakításával, az egyéni jegyeiktől, vagyis az identitástól való megfosztással történik. Az egyén maga átmeneti státusának szimbólumává válik. A kijövetel a liminalitásból pedig mindezeknek a határokat jelentő rétegeknek a fokozatos lefejtése. A közösség előtt újra „arca lesz” a vőlegénynek, amikor a menyasszonyt megfelelőnek találja (fedetlen fővel lép ki a szobából), és a közösség ekkortól tekinti őt férfinak. Kulcsfontosságú mozzanatról van itt szó. Azt mesélik, hogy régen a vőlegénynek ekkor joga volt ellenőrizni a menyasszony szüzességét, és ennek a bizonyítéka, a közös-

ség felé való híradása volt tulajdonképpen a fedetlen fő. Ellenkező esetben a vőlegény lefedte fejét vagy ledobta leplét: mindkét gesztus az esküvő felfüggesztését jelentette, és a menyasszonyt szégyenszemre hazavitte a rokonság.

Ez azonban már a múlté, és manapság nem a szexuális aktus megtörténte teszi a vőlegényt férfivá a közösség előtt, hanem az azt lehetővé tevő, a közösségi szférában még elvégezhető utolsó fázis (a vőlegény a szüzesség ellenőrzése nélkül megfelelőnek találja a menyasszonyt). Ettől kezdődően az utolsó rétegek lefejtése (amulettek és szakrális öltözet levétele, a koitus megtörténte, mely a szexuális beszennyeződéssel megszünteti a szakrális állapotot) a privát szférában folyik. Az a guellalai szokás, hogy teljesen ennek a szférának adja át a liminalitásból való kilépés utolsó fázisát, vagyis az új státusba való belépést, eltér számos maghrebi közösség gyakorlatától. Araboknál és berbereknél egyaránt megtalálható, hogy a közösség ezen utolsó fázist az ellenőrzése alá vonja. Látható bizonyíték által akar meggyőződni arról, hogy megtörtént a koitus, de ami valójában a lényeg, hogy az rendben zajlott, vagyis a menyasszony szűz volt. A közösségi ellenőrzés és a közösség előtti bizonyítás szélsőséges példái közé tartozik, hogy a koitus és a szüzesség megállapítása elválik egymástól, és ez utóbbit a vőlegény anyja végzi el. Egyes közösségekben vannak olyan női specialisták is, akik a lepedőn vagy alsóneműn levő vérfoltból meg tudják állapítani, vajon állattól vagy embertől származik, sőt még azt is, hogy mely testrészből – a látszatmentő csalás legkisebb lehetőségét is kizárva ezáltal.

A vőlegényhez képest a menyasszony testének átalakítása jóval hangsúlyosabb, és az esküvői rítusidő döntő részét is erre fordítják. A státusváltás (szüzesség elvesztése) maradandó nyomot hagy a testén, ami az események további menetétől függően két, ellentétes tartalmú jelentés forrása. A szüzesség bizonyossága egyben a tiszta patrilineáris leszármazás biztosítója. Annak hiánya viszont a nő leértékelődését vonja maga után: egy elvált asszonyért fizetendő menyasszony-pénz fele a szűz lányért járónak. Egyes közösségekben az elvált asszonynak, legyen bár gyermektelen, vajmi kevés esélye van az újrászózkodásra.

A menyasszony liminalitása a vőlegényhez hasonló elemekből építkezik (rituális mosakodás, szakrális ruha, arc elfedése, fej lepel alá bújtatása). A térbeli elkülönítés – valós helyváltoztatás nélkül – a férfakkal szemben valósul meg (a ház a női társadalom terévé alakul). A

női társadalmi szférában az elkülönítés módja a test lefedése és a házon belüli elszigetelés a testtel kapcsolatos liminális státusjegyek kialakításának ideje alatt. A jegyek megkonstruálásában az egyéni variációk lehetősége korlátozott: a menyasszonyt a közösség által meghatározott formára alakítják, ami – mint a vőlegénynél – egyúttal egyéniségének háttérbe szorítását jelenti. Ennek további kifejeződése, hogy a menyasszony egyre inkább csendbe burkolózik, és a vele való kommunikáció is csak a legszükségesebb dolgokra korlátozódik.²⁰

Az új státusba illesztés (posztliminalitás) egyik eleme a rétegekbe burkolás megszüntetése. Először a vőlegény anyja láthatja a menyasszony arcát, majd a mindkét családbeli női vendégseregnek mutatják be, ezután a vőlegény apja és legvégül a vőlegény részesül a látványban. Az arcfelfedés mindannyiszor ritualizált formában történik.

A test és a külvilág közötti elhatárolásként értelmezhető a különböző rituális funkciókat betöltők személye is. A vőlegény mellett a nő *vezír* és a nőtlen *arraszák* a két társadalmi státust jelenítik meg, ugyanakkora vőlegény és a közösség között nemcsak rituális, hanem effektív közvetítő szerepet is játszanak: a vőlegény és a vőlegény háza rajtuk keresztül kommunikál.

A közösségi jövő idő

Az új család alapításának célja az egyéni és egyben a közösségi lét továbbvitele. A termékenység fogalma – különböző rítusok és szimbolikus tárgyak által kifejezve – keresztül-kasul átszövi az esküvői jelentéshálót. Ezzel tüzetesebben nem is foglalkoznánk. Érdekes azonban egy olyan részletet kiemelni, amelyben a közösségi létidő rituális megjelenítése érhető tetten.

A mozzanat az olajfa-látogatás keretében zajlik, amelyet a vőlegény oldaláról mutatnak be. A vőlegényből és mellette két-két férjes asszonyból álló menet a menyasszony piros leple alatt elindul az általában a kerület határán található hímnemű olajfához²¹. Közvetlenül

²⁰ Feltételezésem szerint a menyasszony anyagcseréje is szabályozás alá eshet, mint ahogyan ez más közösségeknél meglehetősen könnyű étrenddel történik (Centlivres-Demont 1981, 128. old.).

²¹ Bár az olajfa egylaki, a guellalai közösség reprezentációjában az olajat adó legelterjedtebb fa nőneműként, és egy még bőségebb fajta, valamint evésre

mögöttük a *vezír* lépdél, egy összetekert gyékényszőnyeggel a kezében. Egy pillanatban előredobja a gyékényt a vőlegény feje felett (1. kép), előrefut, hogy kiterítse azt, majd a menet áthaladta után gyorsan összetekeri, hogy más ne léphessen rá, és újra beáll a menet mögé. Az olajfáig háromszor ismétlődik a jelenet, csakúgy mint a visszafelé vezető úton. A gyékényszőnyeg egy hátulról előre felé indított körforgást ír le, magába zárva a házasság par excellence tárgya alatt vonuló vőlegényt és a férjes nők csoportját. A körforgás önmagában is az idő előrehaladtának, múlásának és ismétlődésének szimbóluma lehet, de az a tárgy, amely ezt a forgást leírja, egy további jelentést is fűz hozzá.

1. Olajfa-látogatási rítus (fotó: Földessy Edina, 1998)

A vőlegény és a menyasszony ezen a gyékényen állva vagy ülve végzi a rítusokat, de a tárgyat összetekerve a köztes időkben is állandóan a szereplők közelében tartják. A gyékény útjának követésével válik világossá, hogy nem csupán a praktikus funkciója határozza meg az esküvői használatot, hanem egy másik, szimbolikus jelleg: a gyékényt hagyományosan a fiatal pár ágyának matraca alá helyezik. Ebben az olvasatban a gyékény körforgása pedig a prokreáció által megújított, továbbvitt étellel hozható kapcsolatba. A nászágy kapcsán meg

alkalmas, nagyobb szemű termést adó fák csoportja hímnemüként jelenik meg.

kell említeni azt is, hogy a menyasszony matracot ajándékoz a férj szüleinek, akik erre cserélik le a régit. Az új ágyak szintén az élet újrasarjadásának szimbolikáját erősítik.

Az olajfa-látogatásnál a gyékénydobást a menyasszony oldalán is ugyanígy végzik, de a rítus kereteiben néhány eltérés mutatkozik. Mivel itt nincs *vezír*, a család valamelyik férfitagja vállalja magára a feladatot. Míg a vőlegény piros lepel alatt és asszonyokkal körülvéve, addig a menyasszony fehér lepel alatt és hajadonok kíséretében halad. A vőlegény esetében az olajfa-látogatás naplementekor zajlik, és az új státusba való beillesztési rítussorozat része, a menyasszonynál viszont az apai háztól való elválasztás reggeli rítusa. A két látogatás közötti idő középpontjában, éjjel történik a menyasszony átszállítása a vőlegény házába.

A rítusok közös nevezője az olajfa. A dzserbai esküvő utalásszerű néprajzi leírásában Stablo a gyékényt a házat és a fát összekötő hosszú szőnyegként értelmezi. A vőlegény részéről az olajfarítusban pedig az apai tekintélyuralom alóli végleges felszabadulást feltételezi (Stablo 1941, 25, 27. old.). Véleményem szerint azonban másról lehet itt szó.

Az olajfa a Koránban áldott faként szerepel. Számtalan példa van rá, hogy az olajat az iszlám különböző helyi gyakorlataiban az isteni áldás (*baraka*) közvetítőjeként alkalmazzák.²² Az olajfához – a dzserbai gazdasági forrásokat tekintve különösen – az élet, a bőség fogalma is hozzákapcsolódik. Ha megnézzük az olaj használatát a vőlegény házában zajló rítusokban, kiderül, hogy mindannyiszor köze van hozzá a vőlegény apjának. Az egyik példa az, amikor a menyasszony megérkezte után a vőlegény apja olajat önt a menyasszony feje fölé tartott korsóba. A korsót hagyományosan a menyasszony házában feldíszítik, felékszerelik, termékenységet szimbolizáló magvakat és fűvet tesznek bele, száját fehér papírlappal befedik. A vőlegény apja (más verzióban a menyasszony) lesz az, aki a papírt ujjával beszakítja az olajöntést megelőzően. Mindezek a mozzanatok – a szexuális aktusra és a termékenységre történő egyértelmű utalással – arra mutatnak, hogy az olaj (és a hímnemű olajfa!) a patrilineáris leszármazás szimbólumaként értelmezhető. Ha ez így van, akkor a vőlegény olajfa-látogatása az új státusba való beillesztés részeként ugyanúgy a férfi-

²² Egy szakrális erejéről ismert mecsetbe zárandokló beteg például olajjal keni be a fájó testrészét, de nem azzal az olajjal, amelyet magával vitt, hanem azzal, amelyet ott talál, és amely már feltöltődött a hely pozitív erejével. A hozott olajból pótolja az elhasználtat.

ágazat továbbvitelét is jelképezheti. S így érthető, hogy a menyasszony esetében, aki apja ágazatának fenntartásában nem játszik szerepet, az olajfa-látogatás az elválasztó rítussorozat része lesz.²³

2. Mézevési rítus (fotó: Földessy Edina, 1998)

²³ A Houmt-Soukban élő araboknál csak a menyasszony végzi az olajfa-látogatás rítusát. Pár nappal az esküvő után piros lepelruha alatt, nők kíséretében kört tesz a fa körül, egy olajjggal megpaskol egy fiút, aminek explicit jelentése, hogy fűgyermeknek adjon életet. Az ifjú arab feleségesetében az olajfa a posztliminális fázisban kap szerepet, de a hozzá kapcsolt patrilineáris leszármazás szimbolika hasonló a berberekéhez.

Jövőbeli emberi kapcsolatok prefigurációi

Az édes íz univerzálisan összekapcsolódik a kellemes, a jó, az örömteli, a békesség vagy megbékélés fogalmával, s az esküvői rítusokban is különböző formában (cukor, méz, édesség) jelenik meg. Két, egymással újfajta társadalmi, rokonsági viszonyba kerülő ember jövőbeli kapcsolatának, annak jellegének szimbolikus előrevetítése a guellalai esküvőben a mézevés rítusa: a menyasszony megérkezése után a férj házában a vőlegény anyja egy mézzel teli fehér tányérral a széken ülő és letakart arcú menyasszonyhoz lép. Jobb kezének kisujját belemártja a mézbe, majd a menyasszony szájába dugja, aki lenyalja azt (2. kép). Ez háromszor ismétlődik. Ezután a menyasszony jobb kezének tenyerébe mézet ken, amelyet ő maga nyal fel. Ez is háromszor ismétlődik. Az anyós után következnek a vőlegény családjának nőtagjai és a közelebbi nőrokonok. A rítus integrációs jellegére utal, hogy még a család jó ismerősét, a házban tartózkodó antropológust sem hagyják ki a sorból.

Az édes íz és az általa kifejezett fogalom az esküvő alatt más esetekben szerepet tölt be: a menyasszony pénz kifizetésekor a pénzköteget szimbolikus jelentéssel felruházott tárgyak kísérik, köztük a kockacukor. Amikor pedig először fogadják a vőlegény szűk családját a menyasszony apjának házában az esküvő után, a szokásos „hét tál” étkezést édességgel (méz, napraforgómag-készítmény) kezdik.

A menyasszony és a vőlegény örömteli, békességes, „édes” kapcsolata érdekében végzett rituális tevékenységen túl a kapcsolat egy másik oldala, a férfiautoritás is megfogalmazódik. A vőlegény és a menyasszony első találkozása előtti rítus, hogy a menyasszony és kísérei egy fehér lepel alatt kijönnek a ház ajtaja elé, az ott várakozó vőlegény pedig belépés becsukja maga mögött az ajtót. A menyasszony kétszer megkísérli belökní azt, de a vőlegény mindannyiszor visszatartja, s csak harmadszorra engedi be párját. A szobában egy nagy tál ételt háromszor körbejárnak, majd úgy ülnek le törökülésben egymás mellé, hogy a vőlegény a jobb lábát a menyasszony bal térdére helyezi. Nem minden észak-afrikai közösség rendelkezik azonban rituálisan ilyen egyértelműen a férj uralmáról: marokkói példa, hogy az ifjú pár vetélkedése dönti el, ki lesz az úr a házasságban.²⁴

²⁴ A hatalomért való versengés egyik módja az a rituális játék, hogy az ifjú pár első találkozásakor ki tudja hamarabb megdobni (és eltalálni) a másikat

Hadd említsek egy további, a házastársak közti helyes viszonyt megjelenítő, Guellalában már kiveszőben levő rítust: a nászéjszakára felszolgált ételt kísérte egy birkafej, amelynek füleit a menyasszonynak kellett megennie, hogy hallgasson férje szavára, a száját pedig a férjnek ugyanezen célból. Egy másik verzió szerint hajdanán a férj a birka szemeit fogyasztotta el, hogy a feleségén kívül más nőre ne nézzen.

A muzulmán világban a patrilokális rendszer az uralkodó: a feleség elhagyja az apai házat, és a férj apjának házába költözik. A közösségi etika úgy kívánja meg, hogy a házastársak életre szóló kapcsolatot kössenek, ami a feleségnek az új otthonhoz való végleges kötését jelenti. (Válás esetén ugyanis visszatér az apai házba, és apja tartja el ismét.) Ennek rituális kifejezési módja a következő: az első dolog, amit a férj házába megérkezte után végeztetnek vele, hogy kalapáccsal bever egy szöget a bejárattal szembeni falfülke fakeretébe. A szögbeverés más esetben is a helyhez kötetést szimbolizálja: ha hosszú útról vagy távollétról hazatérő férj mögött vagy lába nyomába egy szöget mélyeszt a földbe a felesége, annak újabb utazását igyekszik megakadályozni ezzel a mágikus cselekedettel.

A nemek közötti munkamegosztásból eredően a férfiak és a nők különböző élettereket foglalnak el: a férfiak a házon kívüli munkájukkal egy társadalmi teret, a nők a házban és a ház körüli teendőjükkel egy privát teret, vagyis napközben csak a nők maradnak a házban. Guellalában az sem ritka, hogy a férj egy tunéziai nagyvárosban vagy Franciaországban dolgozik, és évente csak pár hónapra vagy még annál is ritkábban tér haza. Ha a családnak nincs külön otthona, ebben az esetben a feleség, mondhatni, életének nagyobb részét tölti az anyósával (és bizonyos esetekben az apósával), mint a férjével. Az esküvői rítusban az anyós és menyé közti jövőbeli konfliktus lehetőségére a mézevés rítusán kívül egy másik rítus egyértelmű megoldást vetít elő: a férj és a menyasszony első találkozása után az anyós kis kosárba rakott ajándékokkal (illatszer, illatos füstölőszer, fekete szemfesték) belép a házba, pénzt csúsztat a menyasszony kezébe, szájából köménymagport spriccel az arcába,²⁵ „belejújúzik”²⁶ a fülébe, és a következő

papucsával (az otthoni uralom szimbóluma), vagy hogy a menyasszony papucssal történő ütéseit hogyan viseli – csendben vagy fájdalomkiáltással – az ifjú férj (Westermarck 1972, 244, 256–257. old.).

²⁵ A nyállal való bespriccelés vagy megkenés általános rontáselhárító cselekedet.

szavakat mondja: „Amit mondok, fogadd meg, amit főzök, edd meg.” A női társadalom hierarchikus viszonyrendszerére való utalásról van ebben az esetben szó.

Az esküvő alkalmával nemcsak az egymással újonnan kapcsolatba kerülő emberek viszonyát vetítik elő ritualizált módon, hanem az új családtag bekerülésével a régiek kapcsolatának esetleges megváltozásától való félelmet is megfogalmazzák. Ez a változás különösen anya és fia viszonyát érintheti, s a fenyegetettség (talán a féltékenység?) érzése az anya részéről merül fel: a menyasszony megérkezésének másnapján napközben hátulról megfogja fia ruháját, és a nevéen szólítja. A fiú hátrafordítja fejét, és azt válaszolja: „Igen, itt vagyok, nem feledlek el.” Háromszor ismétlik meg a rítust, amelyre este is ugyanígy sor kerül.

Mindezeket a prefigurációs rítusokat a posztliminális/beépítő fázisban végzik. A menyasszony oldalán ez a fázis hosszabb, és több elemet foglal magában, ami annak a következménye, hogy ő az, aki az esküvő alkalmából lakhelyet is változtat (Niedermüller 1983). A férj házában végzett rítussoron és a pár napra rákövetkező hazatérésén, majd a férj házába való visszatérésén túlnyúlik a menyasszony posztliminális fázisa: még hátravan első főzése új otthonában, és bemutatása a fonókunyhóban, ahol neki kell teát készítenie az ott dolgozó szomszédnőknek.²⁷

Bár a férj nem változtat lakhelyet, lakótere a házon belül teljesen átalakul. A menyasszony által kialakított térbe tér vissza, amelynek női elemei (szépítkező szerekkel, parfümökkel megpakolt fésülködőasztal), piros színdominanciájú falkárpitjai, függönyei, csillogó, színes dísz tárgyai, művirágcsokrai, esetenként villogó-fénylő girland díszei a felékszerezett menyasszonnyal alkotnak egységet. Ez a tér olyannyira női térré válik, hogy a férj személyes holmijai, ruhái nem is kapnak benne helyet, és azokat a ház egy másik helyiségében kell tartania.

²⁶ A nők által éles, hosszan tartó, vibráló, magas hangon kiadott kiáltás, amellyel örömteli eseményt, rítusok egyes fázisait kísérik.

²⁷ Van Gennep szerint az esküvő egy várakozási periódust nyit meg az első gyermek megszületéséig (Van Gennep 1946, 374. old.). Guellalában ez a periódus körülbelül egy évig tart – s ezalatt az esetek többségében megérkezik az első gyermek –, amely időtartamon belül az ifjú asszony esküvői ruháját és ékszereit veszi fel, valahányszor ünneplésre kerül sor, kimenőruhaként pedig fehér leplet ölt magára. Es még egy mozzanat: az új pár lakrészében egy évig hagyják meg az esküvői díszítést.

Az emlékezés tárgyai

Az esküvőn a férj és a menyasszony házában zajló rítussorozatok egy része a két fél közti párbeszédként értelmezhető. S a párbeszéd tárgyak – ajándékok vagy szimbolikus ajándékok – egymásnak való egyirányú vagy oda-vissza küldésével valósul meg. A kísérőtárgyak – amelyek egy ritualizált formában végzett csere tárgyai is – vagy akár a „csomagolóanyag” többjelentésű szimbolikus keretet biztosítanak az ajándékküldésnek.

3. Ajándéksomagolás (fotó: Földessy Edina, 1998)

A férfi oldaláról az esküvőn használt tárgyak közé tartozik egy tunikaszabású fehér női vászoning, melynek bő ujja vékony színes se-

lyemcsíkokból varrt, és az egyenes mellkivágás körül selyemszállal hímzett. Az emlékezet szórványosan megőrizte, hogy valamikor ez volt a menyasszonyi viselet. A férj anyjának családjából való ez a ruhadarab, amely női ágon öröklődik. Ha éppen nincs a szűk családban, akkor az anya távolabbi oldalági rokonaitól kéri kölcsön, de a szomszédoktól való kölcsönzés sem kizárt. Egy a lényeg, ennek az ingnek mindenképpen szerepelnie kell az esküvőn. Az idők során azonban megváltozott a funkciója: manapság a menyasszonynak küldendő ajándékokat vagy az ajándékokat kísérő tárgyakat (hennalevél, tojás) csomagolják az ing bő ujjába, amelyet piros gyapjúfonallal kötnek el. A csomagolást a férj kezdi úgy, hogy jobb kézzel három marok hennalevet tesz az ingujjba (3. kép). A menyasszonynál hasonló módon kicserélik a hennalevet, a tojásokat és a fonalat, és így küldik vissza az inget.

Egyesek arra is emlékeznek, hogy régen, amikor az ifjú feleség először tért haza szülei házába – és ekkor váltotta fel esküvői ruháját mindennapi öltözetre –, a férje házába való visszaúton a fején vitte a hímzett inget. Talán ez a múltbeli mozzanat ültetődött át a jelenbe oly módon, hogy a vőlegény édesanyja vagy a vőlegény mellett rituális funkciókat betöltő nőrokon egyes rítusok alkalmával – megkülönböztető jelként – szintén a fejére teszi azt.

Más kultúrákban is elterjedt szokás, hogy megőrzik az esküvői öltözetet. Vagy további használat nélkül – olyan tárgyként, amelyre vonatkozóan az emlékezés az attól való megválás pillanatában mobilizálódik, és indukál egy tudatos választást a megőrzésre –, vagy ritkábban az eljövendő generációnak átadva, de ugyanabban a szerepkörben megtartva (például a leány édesanyja ruhájában esküszik) (Maguet 1995). A guellalai példa kapcsán kérdésként merülhet fel, vajon az emlékezést segíti, vagy éppenséggel a felejtést idézi elő egy tárgynak az eredeti funkciójához képest egy új funkcióba való „átörökítése”.

A férfivá válás két fokozatának összekapcsolódása

A piros lepelruha (*tuta hamra*) az esküvő, illetve a házasságban élés – női oldalról vett – szimbóluma, s férfi rítusokban is ezeknek a jelentéseknek a kifejezésére használják. A körülmetélés és az esküvő a férfivá válás két lépcsőfokát jelenti, és ily módon a guellalaik számára ezek az események rituálisan és szimbolikusan szorosan összekapcsoló-

lódnak. Mindkét rítus átmeneti rítus abban az értelemben, hogy a társadalmi fejlődés különböző fokozatain, egy tökéletlen állapotból a tökéletesbe való átlépést jelenti. A kisfiú természetesen már születésekor fiú, de csak a körülmetélés által nyeri el nemének tökéletes jellegét. A tökéletlen állapotot fejezi ki az, hogy az operációig a kisfiúk haját nem vágják le, a hosszú haj pedig nem más, mint a női nem attribútuma.²⁸ A harmincéves fiú is férfi, de csak akkor nyeri el a társadalmilag meghatározott férfiúságot, ha megházasodik, s ezzel utat nyit a még tökéletesebb állapot, a családapaság felé.

A körülmetélés és az esküvő összekapcsolódását, illetve egymásra utalását terminológiai, rituális és instrumentális eszközök fejezik ki: a két rítus elnevezése megegyezik (esküvő, arabul *arsz*),²⁹ a kisfiút „kis vőlegénynek” nevezik, egyes rítusok – például az olajfa-látogatás – hasonlóak az esküvőn végzettekkel, a kisfiú ugyanazokat az amuletteket viseli, mint a vőlegény, a piros lepel rítuskellékként ugyanolyan fontos szerepet kap, mint az esküvőn. Az esküvő nagyobb mértékű visszahatása a körülmetélésre nyilvánvaló, hiszen a körülmetélés az esküvő előkészítéseként, prefigurációjaként fogható fel, azonban a körülmetélési rítus egyes elemei is visszatérnek az esküvőn. A vőlegény és a menyasszony első találkozása előtt megjelenik a körülmetélő borbély,³⁰ és két kis tincset kétoldalt levág a vőlegény hajából. Pontosan ugyanez a jelenet játszódik le a körülmetélési rítuson: az operáció előtt a borbély három, még körülmetéletlen kisfiú hajából vág le egy darabot. További visszacsatolás az esküvőn, hogy a vőlegény után a borbély három, még nőtlen fiúval is elvégzi a hajvágási rítust. A homeopátiás mágia gesztusáról van itt szó, egy kívánatos jövőbeni történés rituális előjátékáról, amelynek révén egy személlyel megtörtént vagy

²⁸ A muzulmán világban a körülmetélés ideje közösségenként változó, pár hetes kortól a hét–nyolc éves korig terjedhet. Guellalában kétéves kor előtt szokásos az operációt elvégezni.

²⁹ A körülmetélésnek kettős elnevezése és gyakorlata van, az egyik a megtisztulási operációra utal, és rövid ünnep, a másik az esküvőre, és akár öt napig is eltarthat. A beduinoknál a körülmetélést és az esküvőt egyetlen szóval jelölik, melynek jelentése családi ünnep, szórakozás (Foissy 1948, 19–20. old.).

³⁰ E két funkció, amelyet hagyományosan a fekete közösség képviselői töltöttek be, régebben összekapcsolódott. Manapság, állami rendelkezés miatt, miszerint csak szakorvos végezhet körülmetélési operációt, külön van körülmetélő szakember, aki már jobbára fehér, és borbély. A hajvágási rítust ez utóbbi végzi.

éppen küszöbön álló cselekmény – a hasonlóság törvénye alapján – egy másik vagy több másik személyre is pozitív módon hat.

Megemlítendő, hogy a körülmetélés idejének kiválasztása szabaddabb, mint az esküvőé, ami több tényezővel függ össze. A körülmetélés alanya egyetlen személy, az operáció egyetlen család – jóllehet nagycsalád – bensőséges ünnepe, és nem mozgósít két családot, valamint ennek folytán egy tágabb faluközösséget. A körülmetéléshez nem fűződik a szexuális élet gyakorlásából fakadó beszennyeződés fogalma,³¹ s talán éppen ezért nem minden vallási ünnepel összeegyeztethetetlen: elvégzésére például kifejezetten szerencsés napnak számít a Ramadán hónap 27. napja, az egyik legszentebb muzulmán nap, a Korán kinyilatkoztatásának ideje. Ezen a napon az esküvői szerződés megkötése sem esik tilalom alá, ám a böjthónapban – mint már említettem – az esküvőtartás teljesen kizárt.

Körülmetélésre az esküvői rítus keretében vagy közvetlen előtte is sor kerülhet, ugyanis nem tartják szerencsésnek, ha esküvőre készülő családban még körülmetéletlen kisfiú van. A két rítus egy időben való elvégzése szintén a homeopátiás mágia fogalomkörébe sorolható. Az esküvő a körülmetélésnél nagyobb rituális hangsúlyt kap: míg esküvő alkalmából végezhetnek körülmetélést, addig az megfordítva nem igaz, nem szerveznek esküvőt körülmetélési rítus apropójából.

A *luta hamra* és az általa kifejezett házasság fogalma megjelenik még egy másik átmeneti rítusnál, a temetésnél. Az elhunyt nőtlen férfit, amikor a temetőbe viszik, a fehér halotti leplen kívül ezzel a piros lepellel is letakarják. Homlokára és állára az édesanyja vagy nővére vízzel és narancsvirág-kivonattal kevert sáfránnyal jelet rajzol – ez is az esküvői rítusból kölcsönzött gesztus –, és a házból való kimenetelkor a nők „jújúznak”, mint azt az esküvőn szokás. Ily módon készítik fel az elhunytat egy angyallal történő házasodására, a férfiúi életútjának – ha nem is e világon, de a túlvilágon való – beteljesedésére.

Összefoglalás

A dolgozatban azt próbáltam megvilágítani, hogy egy adott közösség az esküvői átmeneti rítus kapcsán időszemléletének milyen irányait mozgósítja. Az esküvő periódusának és dátumának megválasztásában

³¹ A szexualitásból fakadó szennyezettség éppen hogy veszélyes lehet: Guellalában úgy tartják, hogy ha egy férfi vagy egy nő a koitus után ránéz egy frissen körülmetélt kisfiúra, annak a sebe nehezebben gyógyul be.

bonyolult módon kapcsolódnak össze egymással az időmérést szolgáló hold- és napkalendáriumok, az állami időbeosztás, a munkaidő, a női test működésére jellemző ciklikus idő. Az esküvő elhelyezése az emberi életúton függ a kisközösségi megítéléstől, de az állami törvénykezésektől is, s ez a kettő nem feltétlenül áll összhangban egymással. Magában az esküvői rítusban az emberi és azonfelül a közösségi élet továbbvitelének gondolata kap fő hangsúlyt. Egy megszakítatlan jövőkép fogalmazódik meg, amelyben a közösség a házassággal létrejött új emberi kapcsolatokról alkotott elképzelését is megjeleníti. Az élet folyását, újraalkotását, fennmaradását központba helyező reprezentációban a gazdasági környezet legfontosabb eleme (olajfa) életfaként is a társadalmi szerkezet gerincét alkotó patrilineáris leszármazás szimbólumaként épül be az esküvői rítusba.

Egyes tárgyak használatának kiragadott példáján keresztül azt mutattam be, hogy a régmúlt esküvőire miképpen emlékeznek mai rítusaikban a guellalaik, és hogyan jelenítenek meg esküvőre utaló szimbólumokat egyéb életfordulókat kísérő rítusaikban.

Irodalom

- CENTLIVRES-DEMONT, Micheline
 1981 Rites de manage en Afghanistan: le dit et le vécu, in: J. HAINARD – R. KAEHR eds.: *Naître, vivre et mourir*, Neuchâtel, Music d'ethnographie, pp 119–134. old.
- FOISSY, Pierre
 1948 L'entr'aide dans les sociétés autochtones nord-africaines, *IBLA* 11, 48, pp. 17–36. old.
- GANNA, Kamel
 1987 *D'un modèle esthétique-érotique féminin. Images et expérience du corps: à propos de la cure d'engraissement et d'embellissement de la fiancée à Jerba*, Thèse de doctorat, Paris, EHESS.
- GARDET, Louis
 1975 Vues musulmanes sur le temps et l'histoire (essai de typologie culturelle), in: *Les cultures et le temps*, Paris, Payot – Les Presses de l'UNESCO, pp. 223–241.
- MAGUEY, Frédéric
 1995 *Les temps de la vie*, Paris, Editions de la Reunion des musées nationaux.
- NIEDERMÜLLER Péter
 1983 Az akció mítosza, in: L. NOVÁK – Z. ÚJVÁRY szerk.: *Lakodalom*, Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Néprajzi Tan-szék, pp 409–417. old. (Folklór és etnográfia 9.)
- STABLO, René
 1941 *Les Djerbiens, une communauté arabo-berbère*, Tunis, SAPI.
- TLATLI, Salah-Eddine
 1942 *Djerba et les Djerbiens. Monographie régionale*, Tunis, Imprimerie J. Alocco.
- VAN GENNEP, Arnold
 1946 *Manuel de folklore français contemporaine, 1/2. Du berceau à la tombe*, Paris, Picard.
- WESTERMARCK, Edward
 1972 *Marriage Ceremonies in Morocco*, London – Dublin – Totowa, NJ, Curzon Press – Rowman & Littlefield. (1st ed. 1914.)